

Настанак, развој и методе деловања савремених обавештајних служби

УДК: 355.401::327.84(091):

Мр Здравко Зељковић, пуковник у пензији

Иако је тврђња „да обавештајна делатност води, а не прати националну политику“ претерана, сигурно је да она чини веома важан инструмент државног апарата. Обавештајне службе заузеле су истакнуто место у креирању унутрашње и спољне политике сваке државе.

Ефикасним провођењем обавештајне делатности могуће је открити бар најзначајније чињенице о актуелним и потенцијалним противницима.

Правовремено поседовање информација показатељ је и мерило власти.

Техничко-технолошка и информативна револуција битно су утицале на савремене обавештајне службе. Појављују се оригинална решења у тактици и методици деловања непозната у ранијем периоду. Тенденција у развоју савремених обавештајних служби јесте ширење њене намене и улоге изван обавештајних садржаја рада какви су били познати у прошлости.

Идејни творци савремене тоталне шпијунаже у предању траже ослонац за своје теорије о божанском пореклу обавештајних служби и о неминовности њиховог постојања.

У чланку аутор обрађује генезу и развој обавештајне службе, даје њене дефиниције, класификацију и организацију, наводи карактеристике, принципе организовања, садржаје, фазе рада и методе деловања савремених обавештајних служби.

Кључне речи: обавештајна служба; обавештајна активност; обавештајни циклус; методи деловања; носиоци, карактеристике и принципи организовања обавештајних служби; тотална шпијунажа

Увод

Добра обавештеност је предуслов сваке ваљане одлуке. Сви субјекти међународних односа, посебно државе, настоје да увек располажу информацијама које ће користити органи који одлучују о њеној

спољној и унутрашњој политици. У свим савременим и добро организованим државама¹ информација је показатељ и мерило власти. Сазнање и схватање сложене стварности, која окружује субјекат међународних односа, ни мало није лак посао. То важи и за најбогатије и најбоље организоване државе. Ни оне, ни појединци који одлучују, нису у потпуности обавештене о свим догађајима у свету, јер је то једноставно немогуће. Зато процес обавештавања тежи што потпунијем познавању стања, иако он не може да буде ни завршен ни савршен.

Обавештења, најпре, треба да буду прикупљена, што значи да субјект има на располагању лица и службе које прикупљају податке, а затим их обрађене достављају органима који одлучују. Свака држава организује такве службе, које се називају *обавештајним службама* у ширем смислу речи. Оне се, по начину деловања, условно, могу разврстати у две групе. Прва група до података долази на уобичајен, легалан начин, користећи свима доступне информације, а друга делује прикривено, нелегално и настоји да дође до података који из више разлога нису јавни. Пошто ова друга активност тежи откривању тајни, а и сама делује тајно, службе које се њоме баве називају се „тајним службама“. Неки аутори само за њих користе израз „обавештајна служба“, што није исправно.

Појам обавештајне активности и обавештајне службе

У земљама енглеског говорног подручја за обавештајну активност користи се израз *intelligence*, који има више значења, као што су: ум, разум, памет, бистрина, моћ схватања; обавештење, вест, информација; обавештајна активност тајна обавештајна служба, и слично.² Под тим изразом подразумева се процес сталног прикупљања, процењивања, анализе, синтезе и интерпретирања, који за коначан резултат има обавештајни документ намењен носиоцима политичке власти као њеном наручиоцу и крајњем кориснику, али и обавештајној служби као њеном ствараоцу. Дакле, постоји истоветност појмова обавештајна активност и *intelligence*, због чега тај појам треба разликовати од појма обавештајна служба и обавештајна установа (*Intelligence service, Intelligence institution*). Исто важи и за руски израз *разведка* (*Разведивателнаја служба*), односно француски израз *ренсеигнемент* (*Сервицес де ренсеигнемент*).

Ипак, јединство функције (обавештајна делатност)³ и организације (обавештајна служба⁴) није спорно. Исто тако, у савременим

¹ Не постоји пример у ближој прошлости да је владајући режим неке државе признао да је неадекватно организован. Та истина се открива обавештајном делатношћу и често се користи за рушење таквог режима, доводећи понекад у питање и опстанак саме државе.

² М. Вујаклија, Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 1980, стр. 353.

³ Обавештајна активност представља специфичну друштвену активност усмерену према спољашњим и унутрашњим противницима, тј. актуелним или потенцијалним непријатељима одређене државе или друштвене групе, чији су предмети интересо-

условима обавештајном активношћу не бави се само обавештајна служба као засебан, релативно самостални орган државне управе, већ то за њу чине и специјализоване полицијске, научне, дипломатске и друге установе и органи. Због тога је правилнији став оних аутора који обавештајну службу дефинишу као организацију која је у првом реду (али не и ексклузивно) задужена за извођење обавештајне активности - чиме је избегнуто поистовећивање појмова обавештајна организација и активности⁵.

Дефинисање обавештајне службе

До сада је било више покушаја да се дефинише обавештајна служба. У енциклопедијама и лексиконима налазимо следеће дефиниције:

– „У најопштијем смислу обавештајну службу чине обавештајна делатност и организација (апарат) коју та делатност спроводи. Појам обавештајна служба у материјалном смислу обухвата обавештајну делатност и циљеве који се том делатношћу остварују, а појам у формално-организационом смислу - организацију и средства којима се обавештајна функција обавља.“⁶

– „Обавештајна служба је делатност, организација и органи државног апарата, који се баве прикупљањем, сређивањем, проучавањем и коришћењем разних података који се односе на војна, политичка, економска и друга (психолошка, социолошка и сл.) питања других земаља, и то пре свега оних које се, из било којих разлога, не сматрају пријатељским, већ напротив, које представљају стварног или могућег (садашњег или будућег) непријатеља.“⁷

вања првенствено најсуптилније и најбоље чуване тајне страних држава и других друштвених субјеката, а које се предузимају ради реализације виталних интереса државе, односно друге друштвене групе. М. Милошевић, Систем државне безбедности, Полицијска академија, Београд, 2001, стр. 24.

⁴ Израз „службаозначава групу људи који врше неке послове у име заједнице, односно синоним је за организацију као виши степен учвршћивања власти, а тиме и заједнице. А.Савић и др., Основи државне безбедности, МУП Р. Србије, 1998, стр. 43.

⁵ У најтешњој вези са проблемом дефинисања предмета обавештајне активности, односно садржине и метода рада обавештајне службе, јесте феномен шпијунаже. Термин „шпијунажа“ (ухођење) обично се везује за француски израз „еспионнаге“ и италијанску реч „спионе“ иако је, у ствари, немачког порекла (die Spionage). Официјелно је први пут употребљен у члану 57 немачког Војног кривичног законика (Corpus iuris militaris), донетог 1709. године у Франкфурту на Мајни. Касније се тај израз мења, тј. проширује своје значење. У савременим условима шпијунажа се често третира као синоним за обавештајну активност уопште, с тим што се, понекад, изједначава чак и са укупном делатношћу обавештајне службе. Такво схватање је етимолошки и суштински неприхватљиво, будући да је појам обавештајна активност знатно шири од појма шпијунажа... Процењени удео шпијунаже у укупној обавештајној активности износи свега 10–20%, а још је нижи постотак учешћа шпијунаже у укупној делатности савремених обавештајних служби, М.Милошевић, исто, стр.101.

⁶ Политичка енциклопедија, „Савремена администрација“, Београд, 1975, стр. 651.

⁷ Правна енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1989, том 2, стр. 952.

– „Обавештајна служба је посебна организација и делатност државних органа на прикупљању и изучавању података о другим државама. Обухвата све структуре друштва и све друштвене делатности (политичке, економске, војне, научно-техничке и др.) државе према којој је усмерена.“⁸

– „Обавештајна служба је организована активност или организација - установа која по захтеву и намерама водећих политичких структура покрета или државе, прикупља, оцењује, тумачи, пружа тајне (заштићене) и друге податке о противнику или непријатељу, штити сопствене структуре и ангажује се на спровођењу других активности којима се остварују одређени политички циљеви“.⁹

Према Стевану Родићу „обавештајна служба је државни орган који има основни задатак да информише о тајнама противника“,¹⁰ док Миливоје Левков дефинише обавештајну службу као „организацију одређене државе чија се структура и делатност држе у тајности, а бави се прикупљањем и изучавањем података из разних области других држава, применом различитих метода, као и субверзивним делатностима, а све с циљем обезбеђења мера своје владе и осигурања безбедности државе“.¹¹ Дефиниција обавештајне службе Љубомира Стајића гласи: „Обавештајна служба је специјализована, релативно самостална институција државног апарата, овлашћена да легалним, али и тајним средствима и методама, прикупља значајне обавештајне податке и информације о другим државама или њеним институцијама и могућим унутрашњим противницима сопствене државе, потребне за вођење политике земље и предузимање других поступака у миру и рату и да сопственом активношћу, самостално или у сарадњи са другим државним органима, спроводи део државних и политичких циљева земље“.¹²

Милан Милошевић за обавештајну службу каже: „Под обавештајном службом подразумевамо специјализовану организацију државног апарата која, специфичним методама и средствима, спроводи обавештајне, безбедносне, субверзивне и друге активности, с циљем заштите унутрашње и спољне безбедности и реализације стратешких циљева сопствене државе, као и заштите интереса саме те службе. Обавештајне службе су државни органи или службе и организације појединих државних институција“.¹³

Из наведених дефиниција произилази да су обавештајне службе: а) државне организације и саставни део државне управе, б) њима руководи политички врх државе (председник, премијер, парламентарна коми-

⁸ Војни лексикон, Војноиздавачки завод, Београд, 1981, стр. 336-337.

⁹ Лексикон безбедности, Партизанска књига, Београд, 1986, стр. 240.

¹⁰ С.Родић, Обавештајна служба као друштвено-политичка категорија, ССУП, Београд, 1969, стр. 76.

¹¹ М. Левков, Шпијунажа према међународном праву са освртом на праксу држава после Другог светског рата, докторска дисертација, Београд, 1965, стр. 76.

¹² Љ. Стајић, Основи безбедности, Полицијска академија, Београд, 1999, стр.231-232.

¹³ М. Милошевић, исто, стр. 23.

сија и сл.), г) релативно су самосталне у односу на остале делове државног апарата, д) легалним али и тајним методама и средствима прикупљају важне податке, и б) законом су овлашћене за своју делатност.

Настанак и развој обавештајних служби

Први писани извори о обавештајној активности потичу из времена пре 4.000 година. Археолози су у остатку старог града Мари на Еуфрату (источни део данашње Сирије), пронашли глинену плочицу на којој је забележен, до сада, најстарији познати шпијунски извештај на свету.¹⁴

Иако су још у периоду варварства постојали почетни облици обавештајне активности и њене организације, они се не могу сматрати службом специјализованом за провођење обавештајне активности. Процес прерастања обавештајне активности у обавештајну службу, посебан самосталан и професионалан орган државне управе, почиње у 13. и траје до 19. века. Снажан подстрек том процесу дала су нова географска открића и прва колонијална освајања у 15. и 16. веку, која су проширила и ојачала робноовчане односе и трговачке везе у земљама западне Европе, посебно у Холандији, Шпанији, Португалу, Француској и Енглеској. Ипак, на стварање обавештајне службе пресудно је утицало успостављање апсолутних монархија, које су се тада одликовале модерним, професионалним и централизованим државним апаратом. Обавештајним радом и даље су лично руководили владари и војсковође али, све чешће, и лица које су владари задуживали за такве активности у земљи и у иностранству.

У новим условима коначно се формирају политичка полиција и спољна обавештајна служба, као посебни органи државне управе, иако не у свим земљама и на исти начин. После склапања Вестфалског мировног уговора 1648. године, формирају се бројније стајаће војске и професионална дипломатија. То је изазвало сталну потребу за процењивањем информација из иностранства, а самим тим и устаљивање метода за њихово прибављање. Све те околности довеле су до свеобухватног развоја обавештајних активности, њихове институционализације и стварања класичне обавештајне службе. До тога први пут долази у току буржоаске револуције у Енглеској (1640–1660).

После свргавања краља Чарлса И, а на предлог О. Кромвела, 1647. године основана је прва обавештајна служба потчињена парламенту. Од тада ова служба постоји у савременом смислу. Наиме, тада је први пут њен делокруг рада законски регулисало нај-

¹⁴А.Савић, исто, стр. 43.

више представничко тело државе. Тако је дошло и до прве законске институционализације обавештајних активности. Обавештајна делатност у 19. и првој половини 20. века добија масовни, па и тоталитарни,¹⁵ уместо изразито индивидуалног карактера који је имала раније. Мотивисаност за обавештајни рад се са користољубља, авантуризма и личне оданости одређеној династији проширује на национална осећања, патриотизам, идеолошку припадност, итд. Када је реч о циљевима, методама и средствима, обавештајна активност је знатно обимнија, суптилнија и разноврснија, и постепено поприма карактер посебне професије. Саме обавештајне службе се професионализују и специјализују, а свој домен шире изван класичне војне и политичке сфере на економију, науку, технологију и друге области. Оне добијају и нову улогу, тако што, излазећи из оквира своје основне делатности, обављају све бројније задатке необавештајног карактера (субверзивна пропаганда, тероризам, превратничка дејства и сл). У новим друштвено-економским и политичким условима издиференцирале су се обавештајне службе, које представљају квалитативно нову фазу у развоју обавештајног феномена.

Класификација обавештајних служби

Обавештајне службе могу се класификовати према различитим критеријумима: а) према месту у државној организацији – на централне и ресорне, б) према називу - на цивилне и војне, в) према врсти делатности - на опште и специјализоване и г) према блоковској припадности - на националне и наднационалне.

Ако се за критеријум узме област истраживања, може се говорити о: а) војнообавештајној, б) политичкој, в) економској, г) електронској¹⁶ и д) научно- технолошкој обавештајној служби.

¹⁵ У периоду између два светска рата у условима даљег заоштравања супротности између водећих светских сила и победе Октобарске револуције у Русији, обавештајне активности су се убрзано развијале, а обавештајне службе специјализовале и увећавале. У том периоду први пут се јавља тотална шпијунажа, и то најпре у Немачкој, а касније и у другим земљама. Она апсорбује и потчињава готово целокупну популацију, стварајући агентуру на сваком месту и контролишући све и свакога. У суштини, у питању је била разрада обавештајних (шпијунских) и субверзивних задатака на више хиљада лица ангажованих у припремању ратних операција. Како је та теорија реализована у пракси сведочи чињеница да је 1929. године у Немачкој било неколико стотина запослених у обавештајним службама, док их је 1936. године било више од 340.000. Последица тоталне шпијунаже били су масовни прогони, депортације, логори смрти, па и геноцид, а еклатантан пример за то јесте деловање обавештајних служби тзв. НДХ.

¹⁶ Електронска (телекомуникацијска) обавештајна служба једна је од најмлађих служби у савременим обавештајно-безбедносним системима. Почела је интензивно да се развија првих деценија 20. века, као последица наглог развоја електронске индустрије у свету. Електронске обавештајне службе оснивају се ради вршења тзв. електронске шпијунаже, јер се применом специфичних метода и средстава долази до

У савременим развијеним државама постоји више самосталних, међусобно повезаних организација (које чине обавештајно-безбедносни систем земље) којима се руководи из једног центра. При томе, једна служба је главна, има универзални карактер и зове се централна обавештајна служба.

Без обзира на методолошке разлике, у многим савременим државама света постоје следеће врсте обавештајних служби: а) централна обавештајна служба, б) војно-обавештајна служба, в) обавештајна служба министарства иностраних послова, г) економска обавештајна служба, и д) наднационална обавештајна служба.

Централна обавештајна служба намењена је за обавештајну обраду других земаља и спровођење тајних акција на највишем нивоу из домена политичке, војне, економске и дипломатске стратегије. По простору деловања она обухвата регионе у којима одређена држава има конкретан политички или војни интерес.

Војнообавештајна служба је ресорна обавештајна служба, која делује најчешће, у оквиру министарства одбране. Намењена је за прикупљање обавештајних података о оружаним снагама других земаља и обезбеђивање, војном и политичком руководству података, анализа и процена о намерама страних армија.

Обавештајна служба МИП-а, намењена је за обавештајно обезбеђење, делатност МИП-а из домена иностране проблематике, како би се руководству земље обезбедили подаци, анализе и процене за вођење унутрашње и спољне политике.

Економска обавештајна служба обавештајно обрађује економије других земаља и даје ресорним службама спољне трговине податке, анализе и процене о економском стању и могућностима других земаља.

Наднационална обавештајна служба створена је када и војни савези (НАТО и ВУ). Она има задатак да коалиционим оружаним снагама обезбеди податке, анализе и процене о оружаним снагама и другим приликама на територији евентуалног противника.

обавештајних података таквог квалитета и нивоа који се не могу постићи применом класичних метода обавештајног истраживања. Њена примена све више долази до изражаја, јер су предности евидентне, посебно када је реч о правремености у извештавању. Поред тога, уколико дође до откривања примене тог метода од стране државе према којој је био коришћен, не долази до оштријих дипломатских и међудржавних сукоба, већ се уручују блажи протести и, по правилу, мењају сопствени електронски системи и шифарска документа.

Посебан значај електронска обавештајна служба има у току рата. У савременим условима тежиште је на прикупљању обавештајних сазнања извиђањем страног радио-саобраћаја и других извора електромагнетног зрачења SIGNIT (Signal Intelligence) и „обавештајним снимањем“ IMINT (Imagery Intelligence), који омогућавају увид у стање преко линије фронта и на великим дубинама војишта, лоцирање електронских и радио-емитера сталних објеката, откривање концентрације и регруписавања трупа, итд. Насупрот томе, у мирnodопским условима значај електронске обавештајне службе много је мањи. У таквим условима најефикасније је прикупљање поверљивих података агентурним методом и другим начинима који подразумевају непосредно ангажовање људи - Human Intelligence (HUMINT).

Поред наведених, у историји су познате још и: а) обавештајне службе политичких партија, б) обавештајне службе политичких покрета и в) обавештајне службе емигрантских организација.

Организација обавештајних служби

Обимност и сложеност задатака обавештајних служби условили су њихову организацију. Скоро све савремене обавештајне службе имају идентичну структуру, како по хоризонталном, тако и по вертикалном принципу организације. Хоризонталним принципом задовољава се, начело, технологија рада, а вертикалним координација и разграничење надлежности.

Већина обавештајних служби у свом саставу има: а) руководеће и управне органе, б) извршне органе, в) агентуру¹⁷ и г) специјалне снаге.

Главни руководећи орган налази се на челу обавештајне службе (главна управа, дирекција, агенција и сл.) којом руководи директор или начелник. Главни руководећи орган у свом саставу има *секторе* који се баве ужим делом послова од интереса за службу. Секторе сачињавају реферати за одређене географске целине које се обавештајно истражују. Поред сектора постоје и: *оперативни органи*, који централизовано организују и руководе оперативним радом, организују обавештајне центре, потцентре, пунктове и деташиране обавештајце у иностранству и у земљи; *плански органи*, који врше сва планирања за потребе обавештајног рада, извођења специјалних операција и др.; *аналитички органи*, који као једни од најважнијих, који, изучавају, анализирају, обрађују податке, врше процене и састављају извештаје; *материјално-финансијски органи*, који воде финансијске послове и обезбеђује потребне количине страног новца за потребе службе, *кадровски органи*, који воде кадровску политику службе, а *органи за специјалне задатке* организују и изводе тајне акције према другим земљама, као што су изазивање криза, диверзије, тероризам, државни удари и сл.

Извршни органи су непосредни извршиоци обавештајних задатака и налазе се у тајности, а то су: обавештајни центар, обавештајни потцентар, обавештајни пункт и уграђени (деташирани) обавештајци.

Обавештајни центар је намењен да обавештајно обухвати и континуирано истражује одређени регион, а налази се на значајним стратегијским и оперативним правцима. *Обавештајни потцентар* је са-

¹⁷Израз агентура (метод) настао је од речи „агент“, која је скраћени облик од „тајни агент“, јер у свакодневном коришћењу појам агент подразумева постојање атрибута тајни. Термин „агент“ води порекло од латинског израза агенс, који означава лице које нешто ради, дела. Њему се, у општем смислу, придаје значење пословође, односно посредника у неком послу, заступника неке фирме, трговачког путника и сл., а у безбедносном смислу шпијуна, детектива, тајног органа службе безбедности и друго. За агенте се често користе погрдни изрази, као, „достављачи“, „динкароши“, „тастери“ и сл.

ставни део обавештајног центра, а намењен је за обавештајни обухват мањег простора или само једног правца. Сачињава га мања група оперативаца, а формира се ради решавања неког задатка и може имати стални или привремени карактер.

Обавештајни пункт је најнижи организациони ниво обавештајне службе и строго је наменски. Сачињава га привремено издвојена група обавештајаца чија је активност усмерена на реализацију конкретног обавештајног задатка према одређеној проблематици и конкретној територији. По завршетку обавештајног задатка пункт се гаси, али постоје и изузеци. У обавештајној теорији и пракси западних земаља, посебно САД, обавештајни пунктови називају се „базама“.

Уграђени обавештајац је легендирани (камуфлирани) припадник оперативног састава обавештајног центра или централе службе који је уграђен у било коју необавештајну институцију у земљи или иностранству, с тим што је смештен (деташиран) на место са којег има најповољније услове да реализује најтеже и најсложеније задатке у оквиру обавештајних истраживања. Он, по правилу, извршава специјализоване задатке у оквиру класичног облика обавештајног рада (стварање агентурних упоришта или веза, прикупљање најсуптилнијих обавештајних података и сл.).

Агентура је специфичан део организације обавештајне службе. Агенти¹⁸ обавештајне службе најчешће су држављани државе према којој се делује, а који се налазе на таквим местима и положајима да су у могућности да извршавају задатке. Агентура је намењена за прикупљање тајних података о стању и приликама у другим земљама. У начелу, она може бити „активна“, која делује у миру и рату, и „конзервирана“, која делује само у случају потребе.

*Специјалне снаге*¹⁹ намењене су за извршавање посебно значајних задатака обавештајне службе. У састав специјалних снага улазе: групе за герилска и противгерилска дејства, групе за препадна дејства, диверзантске јединице, јединице за електронску шпијунажу, јединице за психолошко-пропаганда дејства, јединице за цивилне послове, групе ликвидатора, групе за киднаповање, групе за шверц страним валутама, наркотицима, наоружањем и другим забрањеним средствима. Употреба специјалних снага је у надлежности политичког и војног врха земље, али је у стручном смислу у тесној вези са обавештајном службом и службом безбедности.

¹⁸ Агент је лице које, руковођено одређеним мотивима, свесно, тајно, организовано, непрофесионално и релативно трајно прикупља обавештајне податке и извршава друге задатке по налогу и за потребе обавештајне службе. Термин „агент“, користи се и за самог припадника обавештајне службе.

¹⁹ Припадници специјалних снага солидно су осposобљени за агентурни рад. „Чак 50% људства специјалних јединица обучава се за агентурно деловање“. С. Јовић, Специјалне снаге, Монтенегро Харвест, Подгорица-Београд, 1994, стр. 17.

Носиоци, карактеристике, принципи организовања, циклус рада и методи деловања савремених обавештајних служби

Најважнији *носиоци* обавештајне делатности јесу представници обавештајне службе у: а) дипломатско-конзуларним представништвима²⁰, б) псеудодипломатским представништвима, в) институцијама из области јавног информисања,²¹ г) научним институцијама, д) међународним привредним организацијама (транснационалним корпорацијама),²² њ) међународним невладиним („приватним“) организацијама²³ и другим недипломатским институцијама, е) специјализованим полицијским установама и службама, итд. Изузетно, носиоци те делатности (неорганизовано) могу бити и грађани.

На основу сазнања о развоју обавештајних служби у савременим условима могуће је издвојити њихове најбитније *карактеристике*:

1. *Обавештајне службе представљају један од основних инструмената у остваривању виталних националних интереса државе* којој припадају. Значај обавештајне делатности за државу најбоље се види из изјаве Х. Кисинџера, некадашњег државног секретара у Сенату САД: „Свако ко је заокупљен националном политиком мора бити дубоко заинтересован и уверен да обавештајна делатност води, а не прати националну политику“.²⁴ Иако се не може тврдити да обавештајна делатност има тако високо место у свакој држави, сигурно је да она чини важно средство сваке државе. Њеним ефикасним спровођењем могуће је открити, ако не све, онда бар најзначајније чињенице о актуелним и потенцијалним противницима. Без обзира на то да ли је њихова улога у конкретном случају непосредна или посредна, ове службе имају истакнуто место у креира-

²⁰ Према Бечкој конвенцији о дипломатским и конзуларним односима из 1949. године, члан 3, дипломата се може обавештавати „свим дозвољеним средствима“.

²¹ Џон Дојч, директор ЦИА је отворено, у два наврата, 24. фебруара и 21. јула 1996. године изјавио: „ЦИА има право да не узме у обзир забрану злоупотребе новинарске професије у изузетно осетљивим случајевима, па да ангажује професионалног новинара као агента, или да одобри професионалном обавештајцу да се званично представља као новинар. Исти принцип може се применити и на припаднике мировних мисија и свештенство“. Светозар Радишић, „Од тајни до криптоанализе“, Војно дело, ГШ ВЈ, Београд, број 6/2001, стр. 188-189, према Александар Трифони, Обавештајне службе и прислушкивање, „ИДА-М“, Београд, 2001, стр. 76.

²² Савремене транснационалне привредне организације имају посебно развијене обавештајне „службе“ чији је основни задатак откривање туђих и заштита сопствених пословних тајни. На пример немачка компанија „ИГ Фарбен“, између два светска рата, имале је сопствену, веома развијену обавештајну мрежу, која је прикупљене податке достављала Обавештајној служби Немачке.

²³ У Србији и Црној Гори постоји велики број међународних невладиних организација као што су: „Helsinki Watch“, „Adra“, „Merhamet“, „Caritas“, „Rotary Club“, „Лекари без граница“, „Лига за права човека“, „Хлеб живота“, „Мајка Тереза“, итд.. За време трагичних догађања на просторима СФРЈ, али и касније, неке међународне невладине организације су се „самозлоупотребиле“ или су их злоупотребиле обавештајне службе западних земаља.

²⁴ У.С. Конгрес, Номинатион оф Хенри А. Кисинџер, Њасхингтон Д.Ц.: У.С. Говернмент, Принтинг оффице 1973, п. 529.

њу унутрашње и спољне политике сваке државе. Пошто су то специјализоване установе државног апарата и делују у оквиру постојећих националних обавештајно-безбедносних система, оне своју функцију врше готово искључиво на националном нивоу, мада у одређеним ситуацијама могу представљати и инструмент за реализацију стратешких интереса ширих заједница, као што су наднационални војни и политички савези (НАТО, ЗЕУ и сл).

2. *Основни принцип постојања и деловања обавештајних служби је тајност*, која представља основ обавештајне делатности. С друге стране, обавештајне службе у реализацији обавештајних активности примењују разноврсне методе и средства и уједно их чувају у највећој тајности од противничких обавештајних служби. Тајност постоји као принцип и у реализацији задатака које добија од носилаца власти, без обзира на то да ли је реч о заштити виталних интереса и тајни сопствене државе или откривању тајни противника. Ради очувања тајности обавештајне службе примењују различите безбедносне мере, међу којима пласирање дезинформација има посебан значај.

3. *Специјализација, професионализација и тимски рад* обавештајних служби првенствено се огледају у планском усмеравању њихове активности у одређеној области и сталном стручном усавршавању кадрова. Истовремена „обавештајна обрада“²⁵ великог броја питања стручног карактера налаже ускостручни прилаз све ширем спектру проблема. Да би се на њих ефикасно и благавремено одговорило неопходан је тимски рад на свим нивоима и у свим фазама обавештајног циклуса.

4. *Основни видови деловања обавештајних служби су обавештајна и субверзивна активност*, при чему се под обавештајном активношћу подразумева обавештајна активност у ужем смислу и контраобавештајна делатност као основни вид безбедносне активности.

5. *Специфичне методе и средства* примењују се у спровођењу обавештајних и субверзивних активности, које нису карактеристичне за деловање других установа и служби унутар државног апарата, али и све чешће коришћење легалних могућности за обавештајни рад. Развијају се нова средства обавештајне праксе и оригинална решења у тактици и методици деловања.

6. *Превентива је основна функција*, односно деловање обавештајне службе на плану предвиђања и предупредивања могућих активно-

²⁵ У обради података, поред људског чиниоца, велики значај има информатичка и друга техника, јер без њеног коришћења је немогућа одговарајућа обрада. У вези с тим, Хилсмен каже: „нове методе за добијање података у огромним количинама и методе за проучавање те бујице материјала, нужно су довеле до појаве сложених штабова аналитичара, ангажованих на откривању најзначајнијих детаља, на њиховом комбиновању путем сређивања и проучавања, да би на крају дошли до извесне слике о стању код непријатеља. Сигурно се може рећи, да би послужиле својој сврси, од укупне количине обавештајних података мора се одбацити 99% или више, тако да преостали проценат буде израз целе масе значајних података и да при томе не буде грешака, ни изопачавања.“ Хилсмен, Стратегиц Интеллигенце Анд Национал Децисионе, Геуцое, Иллиони, Тхе Фрее Пресс, 1956, п. 12.

сти противника усмерених против виталних интереса сопствене државе. Стално проширујући и интензивирајући своју активност у новим условима, савремене обавештајне службе истовремено остварују и заштитну и информативну функцију. Због тога се с правом сматра да делатност савремених обавештајних служби, по обиму и циљевима, превазилази оквире заштите државне безбедности. Изгледа као да је савремени свет суочен са тоталном шпијунажом која не тангира само државе, њихове тајне и њихове стратешке интересе, већ озбиљно прети основним слободама човека, угрожава његову интимност и дубоко задире у сфере његове приватности и лични интегритет. То је последица тежњи ових кругова у светским центарима моћи који хоће да владају људима и народима, да управљају њиховим судбинама. Они су протагонисти идеје да је шпијунажа „од Бога дата“.

„И Господ рече Мојсију говорећи:

Пошаљи људе да уходе земљу Хананску, коју ће дати синовима Израиљевијем...

И шаљући их Мојсије да уходе земљу Хананску рече им: идите овде на југ, па изађите на гору;

И видите земљу каква је и какав народ живи у њој, је ли јак или слаб, је ли мали или велики;

И каква је земља у којој живе, је ли добра или рђава и каква су места у којима живе, да ли под шаторима или у тврдим градовима;

И каква је сама земља, је ли родна или неродна, има ли у њој дрвета или нема; будите слободни и узмите рода ове земље...²⁶

Као пример тоталне шпијунаже могу послужити следећа два примера:

а) Грубо кршећи договор о демилитаризацији полуострва Пре-влака, хрватска полиција је 1994. године ухапсила и у Дубровник спровела више рибара из Боке Которске који су рибарили у територијалним водама СР Југославије. Један од отетих рибара је по повратку у СРЈ изјавио да хрватске власти поседују веома прецизне чак и породичне податке о многим југословенским држављанима: „Компјутер ти тамо покаже све податке, готово од рођења, само што ти још не кажу који ти зуб фали“.²⁷

б) Агенција за истраживање и документацију (АИД) – аутономно-централна обавештајна служба Муслиманско-хрватске федерације, која фактички делује само на територији и са територије коју контролише муслиманска власт из Сарајева у пролеће 1996. године имала је око 10.000 људи. До лета 1994. године, током најјаче опсаде Сарајева, претходница АИД-а одржавала је досијее за приближно 160.000

²⁶ Библија или Свето писмо Старога и Новога завјета: Стари завјет, ИВ књига Мојсијева, глава 13, т. 2-31, стр. 139-140 ЧГП „Дело“ Љубљана,

²⁷ Милан Мијалковски, Обавештајна делатност у остваривању доминације у међународним односима, Војно дело, Београд, бр. 4-5/1995, стр. 89.

појединаца у граду (који је напустила бар трећина од 540.000 становника), углавном да би контролисала црну берзу и ситне преступе.

„Према хрватским обавештајним изворима, у пролеће 1996. године АИД је имао 1.400 добро увежбаних оперативаца. Поређења ради, на врхунцу Титове владавине, његова УДБ-а је имала само око 350 оперативаца у истој области. Уз то, АИД упошљава неке од најискуснијих некадашњих „удбаша“. Задатак ових оперативаца АИД-а јесте „да спроводе ликвидацију истакнутих политичара и иностраних држављана“.²⁸

7. *Најновија научна и техничко-технолошка достигнућа* примењују се у реализацији активности обавештајних служби. Технолошка информативна револуција утицала је на савремене обавештајне службе у више праваца. С једне стране, готово све развијеније земље формирале су посебну научно-технолошку обавештајну службу или, што је још чешћи случај, посебан сектор у оквиру постојећих служби са задатком да прикупља и обрђује обавештења само из те области. Стварају се и посебне обавештајне службе које се баве прикупљањем сазнања о новим средствима и методима, базираним искључиво на врхунској технологији и најмодернијим техничким системима (електронско извиђање, телеметрија, аутоматско декриптовање и сл.)

Поред ових основних карактеристика и принципа рада савремених обавештајних служби, могу се издвојити и још неке, као што су: тенденција централизације рада и руковођења, противречност етичког карактера, релативна самосталност, свеобухватност и непристрасност у раду и др.

Треба нагласити да се намена и улога обавештајних служби у савременим условима *проширују* изван обавештајних и субверзивних садржаја рада какви су били познати у прошлости. У последње време обавештајној служби додељују се и неке атипичне функције и обавезе које битно одступају од њене опште намене (нпр. задужење ЦИА да буде гарант и контролор Израелско-Палестинског мировног уговора из 1998. године). У сваком случају, као подсистем државне управе високог ранга, обавештајна служба је постала чинилац који се не може заменити ни једном другом организацијом у државној управи.

Реализација задатака које извршавају поједине службе унутар националних обавештајно-безбедносних система не може се ни замислити без поштовања одређених принципа. У такве *принципе* спадају: а) свеобухватност у раду, б) непрекидност и интензитет деловања, в) концентрација обавештајног и контраобавештајног рада в) законитост рада, г) разграничења надлежности, д) принцип координације, њ) принцип интеграције резултата, е) принцип адекватног распореда снага и ж) принцип јединствене технологије рада, и др.

Обавештајна активност представља јединство више *фаза* деловања обавештајних служби. Тај поступак долажења до синтетизованог

²⁸ Јосеф Бодански, Неки то зову мир, Југоисток, Београд, 1998, стр. 73 и 79.

обавештајног сазнања, које се у различитим врстама обавештајних докумената доставља крајњим корисницима, представља процес обавештајне активности - *обавештајни циклус*. Анализа тока обавештајне активности, карактеристичног за савремене обавештајне службе, показује да је у питању сложен процес, који се састоји од пет фаза: а) планирање и организовање обавештајног истраживања (избор метода и поступака), б) прикупљање обавештајних података²⁹, в) обрада и анализа обавештајних података (класификација, процењивање, анализирање, интерпретација и обједињавање обавештајних података), г) израда завршних обавештајних докумената и д) достављање завршних обавештајних докумената крајњим корисницима.

Обавештајне службе при извршавању задатака примењују одређене *форме*³⁰ и *методе* деловања. Избор форми и метода зависи од: а) обавештајних потреба земље, б) задатака и циљева који се поставља пред службу, в) политике која се води према другим земљама, г) времена извршења задатка (у миру, у рату и ванредном стању), д) простора на којем се задатак извршава (на сопственој територији, територији противника или на трећој територији), е) врсте делатности обавештајне службе (обавештајна, контраобавештајна или субверзивна), е) расположивих снага и средстава, и ж) реалних могућности службе да изврши постављени задатак.

Форме и методе рада обавештајних служби представљају највећу тајну и заштићене су, али ако се открију најчешће се открива и цела служба.

У пракси је *уобичајена подела* метода рада обавештајних служби на легалне и илегалне методе. Неки аутори деле методе и на основу *средстава* којима се врше на: а) агентурни метод, б) метод примене прислушне технике, в) методе електронског извиђања и сл. У односу на *садржај рада* обавештајних служби, методе можемо поделити условно на две велике групе: а) методе прикупљања података, и б) методе субверзивног деловања.

²⁹ Обавештајни подаци су, поред тајни, и сви други подаци из којих се може сазнати намера противника, његови потенцијали и витални интереси. Разликују се од осталих по томе што за одређену државу имају посебан значај, што се прибављају посебним методама, што их најчешће користе водеће политичке структуре у доношењу политичких одлука и слично. Према општој дефиницији, садржину податка чини (конституише) мноштво чињеница укомпонованих у целину, док саму чињеницу можемо схватити мисаоно-чулном активношћу, утврђено постојање догађаја, стања, односа, особина, појава или процеса који постоје у објективној стварности. Према томе, податак је саопштење о чињеници, интерпретирано онако како ту чињеницу схвата или презентује извор података. Обавештење је усмено или писмено исказан податак о чињеницама до којих се дошло непосредним или посебним опажањем.

³⁰ У Лексикону страних речи и израза, Милана Вујаклије, издање Просвете, Београд, 1980, налазимо следеће одређење овог термина „Форма (лат. форма) подразумева облик, вид неке делатности и повезује је са садржајем рада“ стр. 976 и „Метод (грч. методос) је смисљено и планско поступање при раду ради постигнућа неког успеха, истине сазнања, одређени пут и начин испитивања, мишљења и рада; а у ужем смислу мисаони или практични поступак који омогућава да се дође до знања о предмету истраживања“ стр. 559.

У прикупљању података користе се следеће методе: а) коришћење отворених извора информација, б) метод непосредне опсервације (извиђање – осматрање), в) агентурни метод, г) метод коришћења оперативне технике (технички метод), д) метод коришћења „политичких пријатеља“, ³¹ њ) метод дејства специјалних снага.

Метод *субверзивног деловања* је високог степена тајности и бруталности, а спроводи се кроз следеће форме: а) стварање и коришћење криза, б) субверзивну пропаганду, в) тероризам ³², г) саботаже, д) диверзије, њ) употребу специјалних снага, и е) насилни преврат.

Постоје и другачије поделе метода обавештајне делатности.

Обавештајне *методе* ³³ могуће је разврстати у две велике групе: прву групу чине легални методи, а другу нелегални (тајни) методи.

Групу *легалних метода* чини прикупљање података: а) испитивањем ратних заробљеника, б) испитивањем емиграната и обавештајних дезертера, в) извиђањем, г) преко обавештавања дипломатско-конзуларних представника, д) преко војнодипломатских и недипломатских представника, њ) из средстава јавног информисања, и е) методом сарадње ³⁴.

³¹ Ова категорија сарадника обавештајних служби себе сматра борцима за мир, прогрес и просперитет своје земље и треба им помоћ друге државе у остваривању постављених циљева. Овај метод рада стране обавештајне службе обилато користе у оним земљама где долази до борбе за власт између позиције и опозиције.

³² Терористички акти: убиство министра одбране П. Булатовића председника ИВ АП Војводине Б. Перошевића, директора ЈАТ-а Ж. Петровића, недвосмислени су показатељи да стране обавештајне службе према нашој земљи примењују методе из арсенала субверзивног деловања. Оцењујући политику и деловање врха америчке администрације према нашој земљи, амерички професор Поренти у својој књизи „Убити једну земљу“, раскрива покушај Вашингтона да од просперитетне Југославије направи државу „трећег света“, отворену за продор америчких корпорација и политичку доминацију. У посебном одељку књиге аутор разрађује методе за дестабилизацију наше земље и као пример наводи извршене атентате на угледне личности, као што је убиство југословенског министра одбране П. Булатовића. Трагови тога и других убистава воде до ЦИА, закључује Поренти. „Политика“ од 01.06.2000, стр.1 и 3.

³³ Шефови обавештајних служби неких великих западних земаља ради популарисања властитих организација и обмањивања потенцијалних жртава, наводе да чак 80-90% обавештајних информација прибављају на легалан начин. Престалих 10% информација, наводно, прибављају преко „политичких пријатеља“, а агентуру као извор обавештајних података уопште и не помињу. Међутим, истина је другачија: око 25% информација прибавља се праћењем јавних публикација, ТВ и радио емисија у земљи жртви, 30% података прибавља се осматрањем (извиђањем) из ваздушног простора (сателити, авиони, беспилотне летелице) и са земље, око 15% података добије се прислушкивањем радио-веза, телефонских и других веза, а око 30% посредством агентуре. Према томе, 7-75% обавештајне делатности спроводи се без већег ризика, а 25-30% с веома високим ризиком.

³⁴ У многим земљама Запада, електронске обавештајне службе имају веома значајно место у организацији обавештајно-безбедносног система. Неке од њих оствариле су институционалну међусобну срадњу у области електронског извиђања и заштите сопствених електронских комуникација. На пример, на основу споразума УКУС (United Kingdom - United States Security Agreement) из 1948. године између САД, Велике Британије, Канаде, Аустралије и Новог Зеланда. Централна компонента УКУС-а, која делује више од 20 година на пољу електронског обавештајног рада, јесте пројекат „Ешалон“. Он представља најмоћнију глобалну мрежу за пресрећање (интерцепцион) свих радио, факс, телекс, телефонских и Интернет комуникација, од-

Групу *илегалних метада* чини: а) агентурни (класичан) метод, б) метод инфилтрације (тајног уграђивања обавештајаца) у структуре противника, в) метод тајног коришћења техничких средстава³⁵ (електронска и хемијска) и г) метод прикривеног прикупљања података (опсервирање, анкетирање и научно истраживање).

Снаге и средства обавештајних служби

За извршавање сложених задатака, обавештајним службама стоје на располагању адекватне снаге и средства. Оне подразумевају људске и материјално-техничке потенцијале. Људски потенцијал обавештајних служби састоји се од: а) личног састава, б) тајних сарадника (агената), в) политичких емиграната, г) политичких пријатеља и д) специјалних снага.

Због све сложенијих задатака, кратких рокова и веће ефикасности у раду, савремене обавештајне службе користе разноврсна техничка средства као што су: а) средства за прикупљање података, б) средства за обраду података, в) средства за субверзивно деловање, г) средства за одржавање везе³⁶ и д) средства за транспорт.

Закључак

Обавештајна служба настала је половином 17. века у Енглеској, а касније и у другим земљама западне Европе. Развојем друштва створила се потреба за праћењем нових области друштвених и међдржавних односа, што је условило стварање специјализованих - ресорних обавештајних служби. Сложеност и обимност задатака обаве-

носно сателитских и дигиталних веза. Он је у ствари, компјутерски систем за селекцију и обраду података прикупљених електронским извињањем.

³⁵ „Једна област је постала нарочито интересантна, а то је шпијунирање из космоса“. О значају космоса и врхунске арбитраже америчке електронске технолошке инфраструктуре за националну безбедност САД, њихову моћ, глобалну политику и стратегију, па и ону према Балкану и СРЈ, без које би улога Америке у светским односима, посебно у протеклој деценији била незамислива, писао је Ник Дејвис, виши функционер Агенције за националну безбедност (NSA) САД у Стратегије Ревиев 1996. године, а милански „Il mondo“ је у марту 1998. године објавио опширну репортажу у којој је откривена „глобална мрежа за сигнални телекомуникациони надзор, изузетних могућности и домета којом управљају САД, у коју су укључени В.Британија, Канада, Аустралија и Н.Зеланд. Према званичном извештају генералног директора за истраживање Европског парламента „сваки телефонски позив, факс поруке, електронска пошта, тзв. Интернет конференција и слично пресецају се, прикупљају, одабирају, класификују, дешифрирају и уносе у датотеку обавештајног сателитског система Vortex америчке агенције за националну безбедност (NSA)“ Милан В. Петковић, „Ослонац за владање светом“, „Војска“ од 09. 03. 2000, стр.21.

³⁶ „Одржавање везе између обавештајца и агента, због конспиративности, представља изузетно сложен проблем и поред свих до сада познатих савремених средстава комуницирања. У тражењу решења један од првих корака који ће ЦИА предузети биће укључивање комуникационог система намењеног Заједници обавештајних агенција за повезивање тајних служби са Министарством одбране и повезивање оперативаца и аналитичара. Програм (апликација) названа „XLINK“ омогућава безбедно одржавање везе коришћењем Интернета“. Интернет у служби ухода, Политика од 10. 05. 2000, стр.9.

штајних служби условили су њихову организацију, која је, такође, сложена. Обавештајне службе постају веома битан део државног апарата у остваривању националних циљева и интереса.

Иако је Кисинџерова изјава „да обавештајна делатност води, а не прати националну политику“ и да има високо место у свакој држави, претерана, сигурно је да она представља веома важно средство сваке државе. Без обзира на то да ли је њихова улога у конкретном случају непосредна или посредна, ове службе имају истакнуто место у креирању унутрашње и спољне политике сваке државе

Ефикасним провођењем обавештајне делатности могуће је открити, ако не све, онда бар најзначајније чињенице о актуелним и потенцијалним противницима. Заиста, правовремено поседовање информација је показатељ и мерило власти. Нова научна открића, техничко-технолошка и информативна револуција битно су утицале на савремене обавештајне службе. Формирају се нове врсте обавештајних служби, као и оригинална решења у тактици и методици деловања непозната у ранијем периоду. Тенденција у развоју савремених обавештајних служби јесте ширење њене намене и улоге изван обавештајних садржаја рада, какви су били познати у прошлости.

Идејни творци савремене тоталне шпијунаже у предању траже ослонац за своје теорије о божанском пореклу обавештајних служби и о неминности њиховог постојања. Да ли ће уласком човечанства у трећи миленијум ове теорије бити оповргнуте или потврђене остаје да се види. Оно што је већ сада извесно јесте чињеница да „нови светски поредак“ не наговештава веће људске слободе.

Литература:

1. М. Милошевић, Систем државне безбедности, Полицијска академија, Београд, 2001.
2. А. Савић и др., Основи државне безбедности, МУП Р. Србије, 1998.
3. Политичка енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1975.
4. М. Вујаклија, Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 1980.
5. Правна енциклопедија, Савремена администрација, Београд, том 2, 1989.
6. Војни лексикон, Војноиздавачки завод, Београд, 1981.
7. Лексикон безбедности, Партизанска књига, Београд, 1986.
8. С. Родић, Обавештајна служба као друштвено-политичка категорија, ССУП, Београд, 1969.
9. М. Левков, Шпијунажа према међународном праву са освртом на праксу држава после Другог светског рата, докторска дисертација, Београд, 1965.
10. Љ. Стајић, Систем државне безбедности, Полицијска академија, Београд, 1999.
11. С. Јовић, Специјалне снаге, Монтенегро Харвест, Подгорица – Београд, 1994.
12. Библија или Свето писмо Старог и Новог зајета, ЧГП Дело, Љубљана.
13. Ј. Бодански, Неки то зову мир, Југоисток, Београд, 1998.
14. U. S. Congres, Nomination of Henry A. Kissinger, Washington D. C.: U.S. Government, Printing office 1973.